

GABRIELA MEINARDI

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Biblioteka Instytutu Neofilologii

e-mail: biblrom@up.krakow.pl

Biblioteka Apostolska w Watykanie: skarbiec nauki i kultury

ABSTRAKT: Celem artykułu jest przedstawienie Biblioteki Watykańskiej, jej historii oraz współczesnej działalności. Opisano historię, rozwój i zasoby biblioteki, a także scharakteryzowano Tajne Archiwa Watykanu i zasady ich udostępniania. Artykuł charakteryzuje również personel biblioteczny oraz przedstawia „nowe otwarcie” biblioteki w 2010 r. po 3-letnim remoncie, nakreśla też plan jej rozwoju na najbliższe lata.

SłOWA KLUCZOWE: Biblioteka Watykańska, Indeks ksiąg zakazanych, Tajne Archiwa Watykanu, Watykan.

Watykan – najmniejsze, bo liczące niecały kilometr kwadratowy państwo świata – posiada jedną z najstarszych i najbardziej znanych bibliotek. Pomimo, że nie należy ona do największych, posiada w swoich zbiorach w sumie ok. 1,6 miliona dzieł drukowanych i ksiąg nowożytnych, 8500 inkunabułów (w tym 65 na pergaminie), 82 tysiące rękopisów, a także mnóstwo dokumentów archiwalnych (150 tys. rycin, 1600 tys. grafik, 400 tys. monet, medali i ok. 20 tys. dzieł sztuki (Texier, 2014). Całkowita długość półek ze zbiorami wynosi ok. 60 km (Biblioteka Watykańska... 2010).

Na Watykan, w historycznych momentach, skierowane są oczy całego świata, a szczególnie Polaków, przechowujących w pamięci postać i ubiegłoroczną kanonizację papieża Jana Pawła II. W rocznicę tego wydarzenia, warto może przybliżyć historię tej wyjątkowej Biblioteki Watykańskiej – integralnej części Muzeów Watykańskich – stanowiącej, podobnie jak samo państwo, skarbiec wielowiekowej historii.

Historia Biblioteki Watykańskiej

Oficjalnie Bibliotheca Apostolica Vaticana, nazywana Biblioteką Watykańską, założona została w 1448 r. przez papieża Mikołaja V jako publiczna biblioteka miasta Rzymu. Jej początek stanowiły rzadkie rękopisy, które służyły tylko papieżom (Tajne Archiwa... 2015). Były to sekretne teksty kilku autorów świeckich uratowane po wielkim upadku imperium rzymskiego. Pierwsze zbiory zawierały ok. 350 greckich, łacińskich i hebrajskich woluminów, ale ich liczba rosła w szybkim tempie. Spis z 1295 r. wskazuje, że papież Bonifacy VIII dysponował 442 wol., z tego 419 było łacińskich i 23 greckich (30 lat później w posiadaniu papieża było już 645 wol., w 1369 r. – ok. 2000).

W 1475 r. bulla papieska Sykstusa IV ustanawia połączenie dotychczasowych kolekcji w kilku pomieszczeniach Pałacu Apostolskiego w Watykanie i pozwala na stworzenie warunków do korzystania z nich. W tym samym czasie mianowano pierwszego bibliotekarza, mantuańczyka Bartolomea Platinę, który w 1481 r. sporządza pierwszy pełny spis zbiorów. Biblioteka zawiera już wtedy 3500 wol. i jest to największy zbiór w ówczesnej Europie. Stały napływ ksiąg drukowanych – obok powiększającego się zbioru rękopisów i inkunabułów – zmuszał zarządców biblioteki do coraz bardziej racjonalnej organizacji zbiorów.

W 1587 r. kolejny papież, Sykstus V, zleca architektowi Domenico Fontanie budowę nowego budynku biblioteki. Ten zaprojektował nową i przestronniejszą siedzibę biblioteki. Budynek, który do dziś mieści bibliotekę, powstał na Szerokich Schodach dzielących Dziedziniec Belwederski od Dziedzińca zwanego Bibliotecznym.

W nowym budynku zbiory biblioteki szybko powiększają się głównie dzięki otrzymywanym darom. W 1623 r. Maksymilian I przekazuje do Watykanu część zbiorów Biblioteki Palatina – w Heidelbergu jako wyraz poparcia dla papieża Grzegorza XV – czynnego propagatora kontrreformacji. Biblioteka Watykańska otrzymała wtedy 184 skrzynie z ok. 3500 manuskryptów oraz 12 000 starodruków, w większości pozbawionych okładek, aby zmniejszyć ciężar ładunku. Druki te zostały później ponownie oprawione.

W 1657 r. następuje włączenie do zbiorów manuskryptów księstwa Turbino, a w 1689 r. królowa Szwecji Krystyna Szwedzka przekazuje Bibliotece Watykańskiej swoje obszerne zbiory manuskryptów. W XVIII wieku zaczęto gromadzić w bibliotece zbiory antykwaryczne i artystyczne, a także antyczne przedmioty chrześcijańskie, w większości pochodzące z rzymskich katakumb. W następnych wiekach bibliotekę zasilają kolejne kolekcje: w 1855 r. – kolekcja Cicognara Borgów, w 1891r. – zbiory rodziny Borgów, a w 1902 r. – zbiory rodziny Barberini i Borgiani.

W XX wieku zasoby powiększają się o kolejne kolekcje: w 1921 r. do watykańskich zbiorów zostaje włączona kolekcja rodziny Rossiani, a w 1945 r. – kolekcja rodziny Patetta. Proces modernizacji biblioteki przyspiesza szczególnie od 1900 r., kiedy to papież Leon XIII rozpoczyna proces udostępniania zbiorów.

Tajne Archiwa Watykanu

Tajne Archiwa Papieskie, rozumiane jako „archiwa będące własnością Papieża” – *Scrinium Sanctum*, zostały powołane przez papieża Juliusza I w IV w. Do XI w. dokumenty były pisane na papirusie, stąd wiele z nich nie zachowało się do naszych czasów. Były też przewożone w różne miejsca: do Lyonu i Viterbo przez Innocentego IV, do Anaganii przez Bonifacego VIII, czy do Perugii przez Benedykta XI. Zbiory zostały podzielone na dwie części, z czego jedna znalazła się w Carpentras, a druga w Asyżu, włączając je później do archiwum powstałego w Awinionie.

Sykstus IV oddzielił zbiory biblioteczne od archiwalnych, tworząc w ten sposób Bibliotekę Watykańską oraz *Bibliotheca secreta*. Najcenniejsze dokumenty zgromadzono na Zamku św. Anioła. Pius IV utworzył główne papieskie archiwum w Pałacu Apostolskim w Awinionie i podjął starania o sprowadzenie części dokumentów do Rzymu. Pewną część sprowadzono za pontyfikatu Marcina V, inne dokumenty przeniósł Pius V w roku 1566, a resztę Pius VI w 1783 r. (Tajne Archiwa..., 2015)

Papież Paweł V nakazał utworzyć Tajne Archiwum Watykańskie, w którym znalazła się większość dokumentów papieskich, zgromadzonych przezeń z *Bibliotheca secreta*, Zamku św. Anioła i Kamery Apostolskiej. Archiwa były niedostępne dla osób spoza Watykanu do późnych lat XIX wieku. Taka sytuacja sprzyjała rozpowszechnianiu plotek o skrywanych tam tajemnicach. Od 1881 r. z woli papieża Leona XIII – Tajne Archiwum Watykańskie nie jest już

w pełni tajne, lecz otwarte dla wszystkich pracowników naukowych. Papież kazał udostępnić uczniom katolickim część archiwów kościelnych, zastrzegając sobie jednak kontrolę nad publikacją wyników badań i nad ich zawartością. Poza biblioteką, archiwum stało się z czasem jednym z ważniejszych w świecie centrów badań historycznych związanych nie tylko z Kościołem.

W 2000 r. umieszczono w nim wszystkie dokumenty Soboru Watykańskiego II. Bieżąca dokumentacja przechowywana w Tajnym Archiwum Watykańskim liczy w sumie 85 km długości i ciągle rośnie. Podzielona jest na 630 różnych źródeł i zawiera okres obejmujący 800 lat historii (od 1198 r. w tym sporadyczne dokumenty z X i XI wieku).

W 2002 r. Jan Paweł II podjął decyzję, aby dokumenty dotyczące Niemiec za okres 1922-1939 zostały ujawnione. Chciał w ten sposób ukrócić spekulacje dotyczące powiązań między stolicą Apostolską a III Rzeszą. Ujawnienie ich nastąpiło na początku 2003 r.

W archiwach watykańskich znajduje się też wiele tysięcy listów, które nie zostały jeszcze w całości skatalogowane. Jeden z kardynałów przeczytał i skatalogował, wraz ze swoimi ludźmi, prawie milion listów, lecz katalog tych listów jest zastrzeżony do użytku wewnętrznego. Można tylko przypuszczać, że listy te byłyby bardzo pomocne w różnych badaniach historycznych (Folconi, 1993, s. 120).

Tak jak w przypadku biblioteki, Archiwum kieruje kardynał bibliotekarz i archiwista, z tą różnicą, że przy współudziale prefekta i wiceprefekta, który zajmuje się wyłącznie Archiwum. Na czele archiwów stoi Archiwista Świętego Kościoła Rzymskiego. Urząd ten jest tradycyjnie połączony z urzędem Bibliotekarza Świętego Kościoła Rzymskiego. Obecnie archiwistą jest abp Jean-Louis Bruguès. W zarządzie pomaga mu prefekt, który zarządza zbiorami, obecnie jest to bp Sergio Pagano (Tajne Archiwa..., 2015).

Dostęp do watykańskich archiwów nie jest powszechny dla wszystkich zainteresowanych. „W oparciu o wewnętrzny regulamin do archiwum wstęp mają tylko wykwalifikowani badacze, czyli wywodzący się z uczelni wyższych, prowadzący badania o charakterze naukowym i posiadający odpowiednie przygotowanie do kwerend archiwalnych.

Aby mieć dostęp do archiwum należy przedstawić prefektowi prośbę zaopatrzoną w list polecający z instytutu naukowego bądź od eksperta na polu badań historycznych. Trzeba też zaznaczyć tytuł naukowy (zdobyty po co najmniej 4-letnich studiach bądź równoważny dyplom uniwersytecki) i przyczyny prowadzenia kwerendy” (Romeo, 2008, s.172).

Tajne Archiwum Watykańskie posiada aktualnie dwie czytelnie, które co roku przyjmują ok. 1500 naukowców z ponad 60 krajów świata (Tajne Archiwa..., 2015). Poza czytelniami znajdują się tu różne laboratoria – konserwatorskie, restauratorskie i introligatorskie, renowacji i badań nad pieczęciami, fotograficzne, reprodukcji cyfrowej, jak i ośrodek opracowania danych i laboratorium informatyczne. Cały czas przeprowadzana jest też digitalizacja istniejących mikrofilmów i zapisywanie ich na CD-romach oraz wdrażany jest projekt zachowawczy dla dokumentów w formacie cyfrowym. Archiwum można też zwiedzić wirtualnie, wchodząc na jego stronę internetową.

Personel naukowy archiwum (duchowni) oraz pomocniczy – łącznie ok. 30 osób – podlega zasadom statusu i regulaminu, zatwierdzonym przez papieża.

Przy archiwum istnieje Watykańska Szkoła Poligrafii, Dyplomatyki i Archiwistyki stworzona już w 1884 r. przez Leona XIII. Po ukończeniu 2-letniego kursu szkoła przyznaje dyplom paleografa archiwisty.

Współczesny układ zbiorów

Obecnie całe zbiory Biblioteki Watykańskiej znajdują się na pięciu piętrach. Na najwyższym piętrze znajduje się Salon Sykstusa, ogromna dwunawowa aula, w której kiedyś przechowywane były zbiory. Główne wejście do biblioteki znajduje się w Belvedere Dwór. Zaraz obok wejścia znajduje się biała marmurowa statuetka św. Hipolitus, dłuta nieznanego rzeźbiarza. Hipolitus był pierwszym chrześcijańskim uczonym, który stworzył katalog świętych obrazków.

W dalszej części budynku znajduje się część handlowa, gdzie można kupić tysiące wydawnictw, stemplowanych na pierwszej i czterdziestej pierwszej stronie pieczętką Biblioteki Watykańskiej.

W czytelni każde miejsce jest oznaczone swoim numerem, a każdy korzystający z książki, w miejscu gdzie wyciąga książkę, zostawia numer miejsca, na którym siedzi. Obok czytelni znajduje się pomieszczenie katalogowe. Należy tu wspomnieć, że Papież Pius XI już w latach 30-tych XX w. zmodernizował funkcjonowanie biblioteki wg amerykańskich wzorów, tworząc system katalogowy, tematyczny, klimatyzacyjny i wentylacyjny. Sam papież Pius XI zmarł, przebywając w bibliotece (Folconi, 1993, s. 120).

Piętro, na którym znajdują się rękopisy i bardzo cenne książki, jest specjalnie chronione. Znajdują się tam najstarsze rękopisy na świecie. Spośród najstynniejszych egzemplarzy biblioteki wymienić należy Codex Vaticanum – najstarszy rękopis Biblii napisanej na początku IV wieku naszej ery. Stare rękopisy reprodukowano na faksymiliach o ograniczonym nakładzie w międzynarodowych publikacjach, co pozwoliło zebrać niezbędne środki na usystematyzowanie tego ogromnego dziedzictwa poprzez wybudowanie w 1982 r. wielkiego podziemnego magazynu.

W bibliotece znajduje się też sala mikrofilmów, gdzie można korzystać ze sfotografowanych starodruków. Znajduje się tu również sekcja konserwacji książek i starodruków – nazywana „książkowym szpitalem watykańskim”, dysponującym tysiącletnim doświadczeniem. Między innymi odrestaurowano tu 65 znalezionych w piaskach Egiptu starodruków, które po 10 latach wyglądały jak nowe (Folconi, 1993, s. 120).

Bibliotece podlega też Szkoła Bibliotekonomii z 8 kursami (od października do maja) wzbogaconymi seminariami i wizytami w różnych instytucjach, kończącymi się zdobyciem dyplomu uznawanego przez państwo włoskie.

Indeks książek zakazanych

W bibliotece watykańskiej znajduje się również indeks książek zakazanych, który w 1966 r. został zniesiony jako obowiązujący, a ostatni ukazał się w 1948 r. W 1964

wprowadzono uzupełnienie do indeksu, na którym znalazły się m.in. nazwiska: A. Moravia, J. P. Sartre, A. Gide, Simone de Beauvoire. Książki, tych autorów znalazły się na indeksie, ponieważ uznane zostały jako heretyczne i moralnie nieodpowiednie. Na ostatnim indeksie znaleźli się również: Kant, Montesquieu, Spinoza i Voltaire, natomiast nie było tam K. Marxa, Boccaccio, F. Hegla oraz F. Nietzsche.

Co ciekawe, książki te dostawały się do indeksu po uprzednim dokładnym przeczytaniu przez papieża, ewentualnie kapitułę kapłańską, kiedy stwierdzono fakt szkodliwości danej książki. Indeks został założony w 1557 r. przez papieża Pawła IV, w związku z działaniem inkwizycji. Pomimo, że Watykan dementuje fakt, jakoby w bibliotece znajdował się zbiór pornografii, biblioteka watykańska posiada też wiele książek o tematyce erotycznej, które nie łatwo znaleźć. Znajduje się tu również kolekcja ilustracji przedstawiających części ciała mężczyzn i kobiet, ale tego typu dzieła nie są katalogowane i są gromadzone w oddzielnym pomieszczeniu (Folconi, 1993, s. 120-121).

Personel Biblioteki Watykańskiej i dostęp do zbiorów

Wśród 150 pracowników Biblioteki Watykańskiej jest trzech duchownych. Resztę stanowią świeccy (Biblioteka Watykańska..., 2008). Biblioteką kieruje prefekt wspomagany przez wice prefekta, pod czujnym okiem kardynała i bibliotekarza archiwisty świętego Kościoła Rzymskiego. Personel biblioteki obejmuje pracowników zwanych *scriptores*, pracujących w naukowym katalogu rękopisów oraz asystentów z katalogu dzieł drukowanych.

Wstęp do biblioteki mają wyłącznie docenci i pracownicy akademicy. Można korzystać z niej, podobnie jak w przypadku archiwum, po potwierdzeniu swoich kwalifikacji i uzasadnieniu celu ubiegania się o dostęp do zasobów biblioteki.

Biblioteka Watykańska jest biblioteką naukową, głównie w zakresie historii, prawa, filozofii i teologii. Z watykańskich zbiorów mogą korzystać wszyscy uczeni, bez względu na narodowość czy religię. Kardynał Farina przypuszcza, że katolicy wcale nie stanowią w tym gronie większości, choć nigdy nie robiono pod tym względem badań statystycznych (Biblioteka Watykańska..., 2008).

Od 1985 r. istnieje w bibliotece katalog nowożytnych publikacji dostępny on-line. Fotokopie stron książek z okresu 1801-1900 można zamówić osobiście lub poprzez pocztę elektroniczną. Pożyczenie książki, podobnie jak dokumentu z archiwum, wymaga odpowiedniej zgody.

W 2000 r. firma Hewlett-Packard uruchomiła system komputerowy, który wspomaga digitalizację i katalogowanie zbiorów – opisów książek, periodyków, druków, ilustracji, rysunków, fotografii, monet, nut, nagrań CD-romów. Biblioteka Watykańska udostępniła już w Internecie kilka tysięcy historycznych woluminów, które wcześniej były dostępne tylko dla nielicznych (spośród 82 tysięcy rękopisów zdigitalizowanych jest już ok. 4500) (Texier, 2014).

Nowe otwarcie

Biblioteka Watykańska – otwarta nieprzerwanie nawet podczas obu wojen światowych – w lipcu 2007 r. została zamknięta po raz pierwszy w swojej ponad 500-letniej historii, co spowodowało spore zamieszanie w świecie uniwersyteckim. Po gruntownym remoncie, trwającym ponad 3 lata, jesienią 2010 r. Biblioteka Watykańska została ponownie udostępniona użytkownikom.

Remont spowodowany był koniecznością naprawy jednego ze skrzydeł XVI-wiecznego budynku, które nie wytrzymało już ciężaru zgromadzonych zbiorów, a przebywanie w nim stało się niebezpieczne. Prace restauratorskie dotyczyły przede wszystkim umocnienia podłóg i innych struktur, a także modernizacji pewnych stałych elementów. Wszystkie sale zostały odmalowane, przebudowane i upiękzone. Przy tej okazji została też przeprowadzona reorganizacja kolekcji bibliotecznej. Po dokonanych remoncie odwiedzający bibliotekę mogą wygodniej się po niej poruszać i korzystać z bardziej wyrafinowanych systemów informatycznych. Nowy komputerowy system ułatwia szybkie zlokalizowanie poszukiwanej pozycji. W odnowionej bibliotece zainstalowano profesjonalne kamery, a elektroniczne chipy umieszczone w książkach stanowią system dodatkowego zabezpieczenia bezcennych zbiorów i rejestrują częstotliwość wypożyczenia danego dzieła.

Pod biblioteką powstał też nowoczesny bunkier, który będzie chronił jedną z najbogatszych na świecie kolekcję 75 tysięcy rękopisów. Wśród objętych szczególną ochroną manuskryptów znajdują się najstarsze na świecie kopie dzieł Homera, Euklidesa, Cyserona, Wirgiliusza czy Dantego. Przy bunkrze powstaje też pomieszczenie dla papirusów, które będą przechowywane w specjalnej ochronnej atmosferze. Do biblioteki został ponownie włączony Salon Sykstyński, do którego wchodziło się od strony Muzeów Watykańskich. Salon ten od 1590 r. aż do pontyfikatu Leona XIII był miejscem przechowywania rękopisów. Za kilka lat będzie on również do dyspozycji uczonych, jako miejsce pracy.

Nową epokę w dziejach Biblioteki Watykańskiej, jeszcze w tradycyjnej technice druku, otwiera też oczekiwane od wielu lat przez specjalistów z całego świata monumentalne 7 tomowe opracowanie dziejów Biblioteki Watykańskiej obejmujące jej historię od czasów starożytnych do chwili obecnej tj. wielkiej przebudowy z lat 2007-2010. We wrześniu 2010 r. ukończono I tom pod red. Antonio Manfrediego: *Le origini Della Bibliotheca Vaticana fra Umanesimo e Rinascimento (1447-1534)*, obejmujący historię od starożytności do pontyfikatu papieża Klemensa VII (1523-1534). Kolejny drugi tom obejmujący lata 1534-1590 ukazał się w 2012 r., a wydanie następnych: trzeci 1590-1700, czwarty 1700-1814, piąty 1815-1878, szósty 1878-1939, ostatni siódmy, okres od 1939 po dzień dzisiejszy, przewidziano w najbliższych latach (Kęder, 2010, s. 376).

Prowadzone są też dalsze prace nad digitalizacją zbiorów – 80 tysięcy pozycji liczących 40 milionów stron zostanie zeskanowanych z największą ostrożnością, aby nie uszkodzić cennych oryginałów. W ciągu 10 lat planowane jest zarchiwizowanie zbiorów w postaci elektronicznej. Manuskrypty kopiowane będą w systemie FITS (Flexible Image Transport System), stosowanym przez Amerykańską Agencję Lotów Kosmicznych NASA.

Pionierska skala tego przedsięwzięcia wymaga podjęcia prac nad takimi systemami ich opracowania, które będą umożliwiały ich przeszukiwanie nie tylko w sposób tradycyjny tzn. na podstawie sygnatur czy opisów bibliograficznych, lecz przede wszystkim na podstawie samego odtwarzanego obrazu, dzięki poszukiwaniu podobnych kształtów (Kęder, 2010, s. 379). To ambitne, pionierskie w skali światowej przedsięwzięcie digitalizacji jej zbiorów pozwoli przybliżyć, tysiącom badaczy w wielu krajach, bezcenne skarby Biblioteki Watykańskiej, jak i wykorzystać te doświadczenia w innych bibliotekach. Biskup Cesare Pasini, obecny dyrektor Biblioteki Watykańskiej, jest pewien, że każdy, kto odwiedzi odnowioną bibliotekę przyzna, że jest całkowicie inna niż poprzednia – nie tylko ładniejsza, ale także bardziej komfortowa i bardzo nowoczesna (Odnowiona Biblioteka..., 2011).

Bibliografia

1. Biblioteka Watykańska będzie mieć bunkier [on-line]. Tryb dostępu: <http://ksiazki.wp.pl/tytul,Biblioteka-Watykanska-bedzie-miec-bunkier,wid,12177,wiadomosc.html?ticaid=114d8b> [7.05.2015]
2. Biblioteka Watykańska będzie znowu otwarta (2010) [on-line]. Tryb dostępu: <http://www.iap.pl/?id=wiadomosci&nrwiad=454071> [7.05.2015]
3. Folconi F. (1993), Watykan za zamkniętymi drzwiami. Kraków
4. Kęder W. (2010) Bibliotheca Apostolica Vaticana w dobie rewolucji informatycznej. Materiały z drugiej międzynarodowej konferencji naukowej: Książka, biblioteka, informacja – między podziałami a wspólnotą, Kielce 11-12.X.2010 „Rocznik Świętokrzyski”, T.32, s. 375-380
5. Odnowiona Biblioteka Watykańska (2010) [on-line]. Tryb dostępu: <http://ekai.pl/wydarzenia/wideo/x3256/odnowiona-biblioteka-watykanska> [7.05.2015]
6. Pierre M. (1996), La Bibliothèque Apostolique du Vatican „Magazine Littéraire” nr 349, s. 22
7. Romeo E. (2008), Watykan. Kraków
8. Tajne Archiwa Watykanu [on-line]. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Tajne_Archiwa_Watykanu [7.05.2015]
9. Texier B. (2014) Les manuscrits de la bibliothèque du Vatican sont consultables en ligne „Archimag. Bibliothek Edition” [on-line]. Tryb dostępu: <http://www.archimag.com/bibliotheque-edition/2014/10/30/manuscrits-biblioth%C3%A8que-vatican-consultables-en-ligne> [3.05.2015]

Apostolic Library in Vatican: treasury of science and culture

ABSTRACT: The purpose of the article is to present the Vatican Library, its history and contemporary activity. There has been described the Library past, development and resources, as well as the Confidential Archives of Vatican and the rules of their sharing. The article describes the Library staff and presents the “new opening” of the Vatican Library in 2010, after the 3-year long renovation; it also outlines the plan of its further development for the next years.

KEY WORDS: Vatican Library, The index of banned books, Confidential Archives of Vatican, Vatican

